

KALKINMA SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN SOSYAL, EKONOMİK VE DEMOKRATİK ETKİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Hakkı ÇETİN*

ÖZET

Bu çalışmada ekonomik bir örgütlenme olan kooperatifçiliğin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde bireyler ve toplum üzerinde ki demokratik, sosyal ve ekonomik etkileri genel bir çerçevede değerlendirilmiştir. Tarih sahnesine insanların dayanışma ve birliktelik anlayışıyla toplumun köklerinden ortaya çıkan kooperatifçilik, zamanla kurumsal kimliğinin temelini oluşturan evrensel ilkeleri vasıtasıyla asıl gücüne ve etkinliğine kavuşmuştur. Çalışmada, dünya genelinde kooperatifçilik akımının kalkınma sürecindeki olumlu etkileri çeşitli örnekler ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, ekonomik ve sosyal kalkınma, toplum kalkınması, işbirliği, sosyal sermaye

A GENERAL EVALUATION ON SOCIAL, ECONOMIC AND DEMOCRATIC EFFECTS OF COOPERATIVES IN THE DEVELOPMENT PROCESS

ABSTRACT

In this study, an economic organization as cooperatives democratic, social and economic impacts on individuals and community were evaluated with a general framework in the economic and social development process. With the human solidarity and unity understanding, cooperatives emerged from the roots of society to the history stage. In time, forming the basis of corporate identity with the universal principles, cooperatives gained their real power and efficiency. In this study, at worldwide cooperative movement's positive effects have been trying to put forward with the variety of examples in the development process.

Key Words: Cooperatives, economic and social development, community development, cooperate, social capital

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi hakkicetin@ttmail.com

GİRİŞ

Geçmişe baktığımızda tüm dönemlerde insanların işbirliğine dayalı bir biçimde ekonomik faaliyetler sergilediklerini ve bu doğrultuda bireysel çabadan daha fazla fayda ve daha etkin sonuçlar elde ettiklerini görülecektir. İnsanın doğasında var olan ve genel olarak zor tabir edilen koşullarda ortaya çıkan birleşme duygusunun, toplumları kargaşa ve kriz durumlarından çıkaran ana faktörlerden birisi, hatta en önemlisi olduğu söylenebilir.

İşbirliği durumunda taraflar amaçlarına birlikte ulaşmaya çalışırlar. İşbirliği “bir iş veya faaliyetle ilgili olarak müşterek hareket etme” diye tanımlanırken, “ortak amaç için birlikte çalışma” olarak da tanımlanabilmektedir. İşbirliği durumunda tüm tarafların amaç ve çıkarlarına dikkat edilir. İşbirliği, kişinin kendi amaç ve çıkarlarından vazgeçmesi anlamına gelmez. İşbirliği hem kişisel amaç ve çıkarlarını korumak, hem de başkalarının çıkar ve amaçlarına dikkat ederek birlikte çalışmaktır. İşbirliği, karşılıklı güveni artırıcı bir özelliğe sahiptir (Erdoğan, 1999: 47) .

İşbirliği ve işbirliğine dayalı ekonomik faaliyetler kooperatif faaliyetler olarak da ifade edilmektedir. Kooperatif kurmak veya kooperatifçilik tarih boyunca farklı isimler ile ifade edilmiş, insanlar bu faaliyetler sonucu temel gereksinimlerini karşılamış, sosyal ve ekonomik özgürlüklerini elde etmişlerdir.

Kooperatifçilik, serbest piyasa sisteminin temeli olan bireysel mülkiyet unsurlarını kapsamakta (ortakların hisse mülkiyeti), kurumsal yapısı itibari ile de demokratik bir teşkilatlanma niteliği taşımaktadır (Philip, 2003: 3). Bu özelliği itibariyle kooperatifçilik demokrasiyi ve bireysel girişimciliği geliştiren ve tekelleri engelleyen sistematik bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle kooperatifler, içinde bulunduğu ekonomik sistemde hem rekabeti artırıcı hem de kaynakların verimli dağılmasına olumlu katkıda bulunur.

Çalışmada “işbirliği” kavramından yola çıkarak toplum kalkınması ve kooperatifçilik ilişkisi üzerinde durulmuş, bunu takiben kooperatif faaliyetlerin toplum üzerinde ekonomik, sosyal ve demokratik açıdan olumlu etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kooperatiflerin işletmesel ve hukuksal çerçevesine değinilmemiş daha çok kurumsal anlayışına ve çeşitli ülkelerde ki örnekler ile ekonomik, sosyal ve demokratik etkilerine odaklanılmıştır.

1. Kooperatifçiliğin Ortaya Çıkışı

Kooperatif kavramı, Latince “coopera'tion” kelimesinin kaynağını teşkil eden Fransızcadaki “cooperer” kelimesinden doğmuş ve tüm dünyada kabul görmüş olup, birlikte iş görmek ya da işbirliği anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında modern kooperatifçiliğin sanayi devrimi ile ekonomik ve toplumsal anlamda önemli ölçüde değişen koşullarda ortaya çıktığını görmekteyiz. Kooperatif hareket, feodal üretim düzeninden serbest

piyasacı üretim düzenine geçişte ortaya çıkmıştır (Koç, 2001: 1). Bu noktaya farklı bir açıdan bakarsak; kooperatifçilik, tekelci yapılanmadan serbest ekonomik yapılanmaya geçişte kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir rol oynamıştır.

Dayanışma ve işbirliğini hedef alan geleneksel kooperatif kuruluşları yüzyıllar boyu Türk toplumunda “imece” ismi ile kullanmıştır. Ortak yol yapmak, ortak çoban, sığırtmaç ve bekçi tutmak, ortaklaşa cami, okul, sulama tesisleri, kuru veya mera tesis etmek gibi amaçlarda kullanılan “imece” usulü Türk toplumunda beraber çalışmanın ve topluluk dayanışmasının simgesi olmuştur. (Özcan, 2007: 20).

Kooperatif kavramını modern anlamda tanımlamamız gerekirse, uluslararası düzeyde en yeni kooperatif tanımı, kooperatif ilkelerini yeniden belirlemek için 1995 yılında Manchester’da toplanan ICA kongresinde kabul edilen tanımdır. Bu tanıma göre (Mülayim, 2006: 17)

“Kooperatif, bireylerin ortak ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaç ve arzularının müşterek sahip olunan ve demokratik kurallar ile yönetilen bir işletme vasıtası ile karşılamak için gönüllü olarak oluşturdukları bağımsız bir organizasyondur.”

Kooperatifleri başlıca dört bölümde toplamak mümkündür. Bunlar üretim, tüketim, kredi ve yapı kooperatifleridir. Üretim kooperatifleri ortaklaşa üretim yapmak için bir araya gelen kişilerden oluşur. Tarımsal kooperatifler, sınaî üretim kooperatifi, emek kooperatifi, satış kooperatifi gibi türleri vardır. Tüketim kooperatifi, tüketicilerin ihtiyaç maddelerini daha ucuza sağlamak amacıyla bir araya gelerek kurdukları kooperatif türüdür. Kredi kooperatifleri ortaklarına ve piyasaya kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur. Yapı kooperatifleri ise ortakların daha düşük maliyetle konut edinebilmesini sağlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir (Ada, 2002: 536).

Kooperatiflerin toplum genelinde yaygınlaşmasını, kuramsal ve işlevsel bir anlayışı ifade eden kooperatifçilik hareketi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında çok önemli rol oynamış ve halen de oynamaktadır. Bugün, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçilik önemli bir sosyal ve ekonomik hareket olarak kabul edilmektedir. Kooperatifçiliğin; dünyada demokrasinin, barışın, çevrenin korunmasına ve istihdam yaratmaya, kaynakları harekete geçirme, yatırım oluşturma ve ekonomiye, sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksullukla mücadeleye katkıları üzerinde durulmakta; bütünüyle, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınma ve gelişmelerinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Mülayim, 2006: 18).

Kooperatifçilik modern anlamda ilk olarak sanayi devrimi sonrası İngiltere de ortaya çıkmıştır. 1884 yılında işsiz kalmış 28 dokuma işçisi

işbirliğine giderek, kısıtlı kaynaklarını ortak bir havuzda toplamış ve ilk tüketim kooperatifini kurmuşlardır (Gibson, 2005: 4). Rochdale kasabasında ortaya çıkan bu tüketim kooperatifi denemesi ilk yıl iyi sonuç vermiş, 1844 – 1849 yılları arasında, İngiltere'nin birçok kentinde kooperatifçiliğin öncüsü olan Rochdale'lileri örnek alan yüze yakın tüketim kooperatifi açılmıştır (Mülayim, 2006: 37). Neden Rochdale öncülerinin kooperatifçiliğin ilk örneği olarak kabul edildiği ve bu tarihten önce dünyanın her hangi bir bölgesinde kooperatifçilik akımlarının olup olmadığı sorusu düşündürücüdür. Kuşkusuz sanayi devriminin koşulları bu yapılanmanın ortaya çıkması için önemli bir etkidir, fakat bundan daha önemlisi 'Rochdale Öncüleri'nin kooperatif faaliyetlerini evrensel olarak nitelenebilecek ilkeler ve kurallar çerçevesinde şekillendirmesidir.

Ülkemizde ise kooperatifçilik ile ilgili ilk gelişme 1863 yılında Mithat Paşa'nın öncülük ettiği "Memleket Sandıkları" uygulamasıdır. Birinci Dünya Savaşının başladığı yıl olan 1914'de ise "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri İşletmesi" kurulmuştur. Asıl gelişme Cumhuriyet döneminde olmuş ve başta T.C. Anayasaları olmak üzere yapılan yeni yasal düzenlemeler ile tarım içi ve tarım dışı alanlarda çok sayıda kooperatif faaliyet göstermeye başlamıştır (Koç, 2006: 2).

1.1. Kooperatifçiliğin İlkeleri

Rochdale öncülerinin ortaya koyduğu ilkelerin paralelinde Uluslararası Kooperatif Alyansı 1966 yılında altı evrensel kooperatifçilik ilkesi belirlemiştir. Daha sonra 1995 yılında bu altı ilke komite tarafından tekrar gözden geçirilerek bugünkü son halini almıştır. Bugün uluslararası arenada kabul edilen ve ortak kooperatifçilik değerlerini barındıran bu ilkeleri şunlardır (Mülayim, 2006: 85):

- I. Gönüllü ve Serbest Giriş: Tüm bireylerin cinsiyet, ırk, politik, dinsel ve kültürel ayırım yapmadan ortaklık ilişkisine girebilmesidir.
- II. Ortağın Demokratik Kontrolü: Bir üye, bir oya eşittir. Bu ilkeye göre kooperatifler, politika oluşturma ve karar verme konularına aktif olarak katılan ortaklar tarafından yönetilen demokratik kuruluşlardır.
- III. Ortağın Ekonomik Katılımı: Üyeler kooperatif sermayesine adilane bir şekilde ve demokratik kontrol dâhilinde katılırlar.
- IV. Özerklik ve Bağımsızlık: Kooperatifler, üyeleri tarafından kendi kendilerini kontrol eden özerk ve bağımsız organizasyonlardır. Kooperatifler, devlet ve diğer kuruluşlar ile anlaşma ve işbirliği yapmaları veya dış kaynaklardan sermaye sağlamaları durumunda, bütün bu ilişkilerini, kooperatiflerinin özerkliğine ve ortakların kooperatiflerini demokratik olarak yönetmelerine bir zarar getirmeyecek biçimde yürütürler.
- V. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme: Kooperatifler üyelerine eğitim ve öğretim hizmetleri sunarlar, böylece kooperatif üyeleri kendi

- organizasyonlarını kalkındıracak potansiyele ulaşır ve çevrelerini kooperatifçiliğe yönelik bilgilendirirler.
- VI. Kooperatiflerarası İşbirliği: Kooperatifler, ortaklarına daha etkin hizmet edebilmek ve tümüyle kooperatifçilik hareketini güçlendirebilmek için diğer kooperatifler ile yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği yaparlar.
- VII. Toplumsal Sorumluluk İlkesi: Kooperatifler, ortaklarınca onaylanan politikalar aracılığıyla içinde yaşadıkları toplumun sürdürülebilir kalkınması için çalışırlar.

Bu yedi ilke, bir kooperatifin esasını oluşturmaktadır ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Yani bu ilkeler birbirlerinden bağımsız değildirler. Öyle ki, biri ihmal edildiğinde, tümünün değeri azalır. Bu nedenle bir kooperatif, herhangi bir ilkeye göre değil, tüm ilkelere göre değerlendirilmelidir (Mülâyim, 2006: 76).

Öte yandan bu ilkeler ekonomik ve sosyal bir örgütlenme olan kooperatifçiliğin kurumsal temelini oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirirsek kooperatifi basit bir işletme tipi olarak görmek çok doğru olmayacaktır. Ayrıca mevcut ilkeler dâhilinde hareket eden kooperatif faaliyetler kendisinden beklenen sosyal, ekonomik ve demokratik sonuçlarını ortaya koyacaktır.

2.Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik

Toplum kalkınması ile vurgulanan “toplum”; aslında bir toplumun parçası olan yerel bir topluluktur. Bir yerel topluluğu tanımlayan üç özellikten söz edilir; Bunlar; biz duygusu, yüz yüze birincil ilişkiler, topluluğun ortak sorunları üzerinde işbirliği ve dayanışmadır. Derecesi ve yoğunluğu topluluktan topluluğa farklılaşmakla birlikte belirli bir coğrafi yerleşim üzerinde kalıcı olarak bulunan bir insan kümesi, bir yerel topluluk olarak tanımlanabilir. Toplum kalkınmasının hedef kitlesi, köyde ya da kentte yaşayan ama bu özellikleri taşıyan yerel bir topluluktur (Miser, 1999: 102).

Toplum kalkınmasında vurgulanan “kalkınma”; toplumun gelir seviyesinin artırılması ile beraber kültürel ve siyasi gelişim faktörlerini de içinde barındıran bütünsel bir iyileşme süreci olarak tanımlanabilir. Devlet yönetimli, makro düzeyde müdahalelerden oluşan Ulusal kalkınmadan farklı olarak toplum kalkınması, yerel düzeydeki ekonomik ve toplumsal koşulları iyileştirmek için küçük ölçekli ve halk odaklı etkinlikleri vurgulamaktadır. Toplum kalkınması, katılma, kendine güven ve kooperatifçilik ideallerini benimsemektedir (Ayhan, 1993: 488).

“Toplum kalkınması, kırsal ve kentsel yerel toplulukların toplumsal, ekonomik, sosyal sorunlarını çözmek amacıyla girişkenliği ele alarak yerel güçlerini birleştirmesi, öz güçlerini ortaya koyması, olanaklarının el

vermemesi durumunda giriştiği bu gönüllü çabaların devletçe desteklenmesi ilkesi çerçevesinde bir dayanışma, özüne yardım ve karşılıklı yardımlaşma surecidir. Bu, sorun çözmeye ve duyulan gereksinmeye dayalı planları, programları, demokratik uygulama yöntemlerini içeren eğitsel ve örgütsel bir süreç” olarak da tanımlanmaktadır (Bilir, 2003: 5).

Her hangi bir faaliyetin toplum kalkınması olarak değerlendirilebilmesi için bu faaliyetin belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri şu şekilde özetleyebiliriz (Gibson, 2005: 3);

- Girişimin tabandan gelmesi,
- Gönüllülüğe dayalı olması,
- Demokratik yönetim ilkesine dayanması,
- Toplum mülkiyetini kuvvetlendirmesi,
- İnsan kaynakları inşa etmesi (Liderlik gelişimi, kültürel gelişim, istihdam ortamı sağlanması v.b.)
- Yerel kapasite artırımı sağlaması,
- Ekonomik ve sosyal hedefleri birleştirmesi,
- Toplumun kalıplarının dışına çıkmasını teşvik etmesi,
- Finansal yönetime sahip olması,
- Hem eğitsel ve hem de örgütsel bir girişim olması,
- Faaliyetin stratejik plan ve analiz dâhilinde gelişmesi,

Kooperatifçilik faaliyeti, toplum temelli, demokratik kökleri olan, değişen koşullara kolay uyum sağlayabilen, katılımcı ilişki ağına sahip ve tüm bu özellikleri ile toplum kalkınmasını en etkin bir şekilde temsil edebilecek özelliklere sahiptir. Kooperatifler yerel olarak ihtiyaç duyulan hizmetleri sağlayabilir, istihdam yaratabilir, para dolaşımının yerelleştirebilir ve toplumdaki bireylerin sosyal birleşmelerini sağlayabilirler (Gibson, 2005: 6). Kooperatifler doğrudan ya da dolaylı olarak topluma destek sağlar. Genellikle kooperatifler çalışanlarına çeşitli seminerler, kurslar, eğitim ve öğretim imkânları sağlayarak yeteneklerinin geliştirilmesinde önemli katkılar sağlarlar. Paranın yerel dolaşımının sağlanması toplum kalkınması açısından çok önemlidir. Kooperatifler mal ve hizmetlerin toplum bünyesinde ihtiyaçlar çerçevesinde korunmasına yardımcı olur. Ayrıca, yerel halkın istihdamını sağlayarak köyden kente göçü de büyük oranda önleyici bir etki yapar.

Kırsal kalkınmada tarımsal kooperatifler çok önemli rol oynamaktadır. Örneğin gelişmiş bir ülke olan Amerika Birleşik Devletlerinde kooperatifler piyasa ekonomisinin kalesi olarak görülmeye başlanmışlardır. Yine bu ülkede kooperatifler, böğürtlenden kuru üzüm, yemeklik yağdan portakal suyuna, marketlerden kredilendirmeye kadar birçok başarılı kırsal kalkınma faaliyetlerini iyi yönetim ve finansal disiplin ile harmanlayarak geniş bir sosyal bakış açısı ile ortaya koymuştur. Bununla birlikte gelişmekte

olan ülkelerde de özerk bir organizasyon olan kooperatifler kalkınma süreci içerisinde önemi giderek artan bir rol oynamaktadır (Stiglitz, 2004: 2).

Türkiye’de ise bugüne kadarki sosyal ve ekonomik kalkınma sürecinde, modernleşme çabaları, sanayileşme ve sosyo-ekonomik dönüşümün bir sonucu olarak, kentsel ve kırsal alanlar arası gelişmişlik farklılıkları önemini korumaktadır. Bu süreçte, kırsal alanlar; kentlerin göstermiş olduğu gelişme hızını yakalayamamıştır. Türkiye ekonomisinin sanayi ve hizmet sektörleri lehine yapısal dönüşümü, bölgelerarası ve kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen göç bunun temel nedenleri arasında bulunmaktadır. Tarım istihdamının yapısal sorunları, çiftçi gelirlerinin istikrarsız ve yetersiz oluşu, tarımsal girişimlerin genelde küçük işletmelerden ibaret olması, tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin kısıtlı olması, kırsal yoksulluğun daha geniş toplum kesimlerini etkilemesine neden olmaktadır (DPT, 2009: 6). Bu nedenle kırsal alanda kalkınmanın gerçekleşmesi, köyden kente göçün azaltılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması için kooperatifçiliğin kırsal alanlarda etkin olması çok gerekmektedir.

Kooperatifçilik ilkelerinden biri olan toplumsal sorumluluk ilkesi gereğince, kooperatif ortakları içinde buldukları coğrafik bölgenin sürdürülebilir kalkınması için çaba gösterirler. Bu doğrultuda çevrenin korunması, yerel kaynakların dengeli kullanılması, bu konuda çevrelerinin bilgilendirilmesi, teknik bilgi ve beceri gelişiminde gerek duyulan çabayı gösterirler. Böylece bölgelerarası dengesizlikler kooperatifler vasıtası ile daha etkin ve hızlı giderilebilecektir.

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşebilmesi kayıt dışı ekonominin azalması ile yakından ilişkilidir. Ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınabilmesi için vergi politikaları ve vergi denetimi tedbirlerinin yanında halkın ekonomiye direk katılımını sağlayacak kooperatiflerin teşvik edilmesi önemlidir. Kooperatifçiliği özendirerek eğitim öğretim faaliyetleri, düşük faizli ve uzun vadeli kredi koşulları, risturn istisnası gibi vergisel teşvikler devlet tarafından alınacak tedbirlere örnek verilebilir. Günümüzde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi organizasyonlar dünya genelinde sürdürülebilir kalkınma için kooperatifleşmeyi finansal anlamda veya eğitim öğretim faaliyetleri çerçevesinde çeşitli projeler ile desteklemektedir (Biby & Shaw, 2008: 15).

3. Kooperatifçiliğin Ekonomik, Sosyal ve Demokratik Etkileri

Ekonomik kalkınma ve demokrasi birbirini tamamlayıcı ve pekiştirici kavramlardır çiftleridir. Söz konusu kavramlar arasındaki bağlantı oldukça kuvvetlidir. Bu bağlantı bireylerin ve toplumların özlemlerinden kaynaklanır. Çünkü müreffeh toplum, ekonomik özlemlerin yanı sıra

demokratik özelemlerin de gerçekleştirilebildiği bir toplumdur. Tarih demokratikleşme ve ekonomik gelişmenin birbirinden ayrıştırıldığı durumlarda büyük olumsuzlukların yaşandığını göstermektedir (Doğan, 2005: 4). Demokrasinin sağlamlaştırılması, ekonomik kalkınmanın olması için bireylerin ekonomide daha katılımcı olmasını sağlayacak çözümlere ihtiyaç vardır. Keyman bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur”(Keyman, 2004: 16):

“Bir ülkede demokrasinin, ekonomik kalkınmanın olması için, o ülkedeki insanların mikro ölçekli aktif katılımlarının olması gerekir. Bu katılım hem insanlar arası bir dayanışma yaratıyor, bazı sorunları mikro düzeyde çözmesini sağlıyor, hem de insan ilişkilerinde güven yaratıyor. Sivil toplumda, insanların sosyal sermaye bağlamında çıkarları vardır, ama bu güven temelinde bir çıkar vardır. Tocqueville’e göre belli bir konudaki bu güven, ufak ufak birleştiği zaman, yönetim ister çok partili, ister koalisyon olsun, o toplumdaki demokrasinin sürekli olduğunu gösterir.

Bu yaklaşımda, “bir ülkede demokrasinin gelişmesi ve ekonomik kalkınmanın olabilmesi için o ülkedeki insanların mikro ölçekli aktif katılımları olması gerekir” fikri kilit rol oynamaktadır. Demokratik bir toplumda bireyler tek başlarına ekonomik faaliyet sergileyebilmektedirler, fakat işbirliği ile gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler ile hem daha geniş bir eylem alanı bulunmakta hem de bireysel çabadan daha etkin sonuçlar ortaya konulabilmektedir. O nedenle kooperatifçiliğin uluslararası ilkeler çerçevesinde gelişmiş olduğu bir toplumda insanların özgür bir şekilde ekonomik faaliyet sergilemesi daha etkin ve daha geniş olacaktır. Dolayısıyla demokrasi bu bağlamda gelişme gösterecek bununla birlikte ekonomik ve sosyal kalkınmışlık hedefine bir adım daha yaklaşılacaktır. Bu doğrultuda kooperatifçiliğin toplumun ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde ortaya koyduğu etkileri aşağıdaki başlıklar altında özetleyebiliriz.

3.1.Gençlerin Ekonomik Katılımı ve İstihdam Yaratma Üzerine Etkileri

Günümüzde işsizlik sorunu tüm ülkelerin ortak sorunu olarak görülmektedir. Bu sorun gelişmiş ülkelerde dahi, çeşitli sosyal kargaşalara ve siyasi belirsizliklere neden olmaktadır. İstihdam konusunda kooperatifleşme önemli bir sorun giderici olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte de olsun günümüzde de birçok ülke bu sorunu kooperatif hareketleri destekleyerek çözmüş ve çözmektedir.

İstihdam sorununda kilit faktör gençlerdir. Günümüzde işsizlik sorunu dünya çapında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Tüm sektörlerde yaşanan sorunlar nedeniyle iyi eğitim görmüş gençler bile iş bulabilmekte zorlanmaktadır. Bunun yanında eğitimini

çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü tamamlayamamış gençlerin iş bulabilme şansı günümüz koşullarında çok daha güçleşmektedir. Böylelikle istihdam imkânı bulamayan gençler hem özgüvenlerini kaybetmekte, hem de olumsuz sonuçlar doğurabilecek çeşitli illegal yöntemler ile hayatlarını geçirmeye çalışmaktadır. Bu da doğal olarak sosyal yozlaşma, çözülme ve terör gibi sorunlara neden olabilmektedir. Özellikle ülkemiz bu yönden geçmişte çok bedeller ödemiş ve halen ödemeye devam etmektedir. Ayrıca kamusal perspektiften bakacak olursak bu durum kayıt dışı ekonomiyi arttırmakta, ülkeler hem gençlerin yüksek enerjisinden olumlu yönden faydalanamamakta hem de ekonomik verimlilik düşmektedir. Kooperatifçiliğin bu konuya nasıl bir çözüm getirebildiğini bir örnek vasıtası ile açıklamak daha etkili olacaktır;

1970'ler de ortaya çıkan ve tüm dünya ülkelerini etkileyen stagflasyon sorunu yüksek oranlarda işsizliği beraberinde getirmişti. 1977 yılında İtalyan hükümeti gençlerin, özellikle üniversite mezunlarının işsizlik sorunlarına çare bulabilmek amacıyla bir yasa çıkarmıştır. Bu yasaya göre işsiz gençler, devlet ve yerel yönetimlerin katkılarıyla çeşitli konularda kooperatifler kurmaya özendirilmişlerdir. Kurulan kooperatiflerin yüzde kırkı tarım, yüzde yirmisi üretim (el sanatları ve küçük sanayi), yüzde sekizi turizm, geri kalanı ise çeşitli kültür ve hizmet (sinema, tiyatro gibi) alanlarında etkinlik göstermişlerdir. Bu tarihten sonra çıkarılan yasanın etkisi ile kooperatifçilik akımı gençler arasında gittikçe artmıştır. İtalya'da gençlerin kurdukları ve yayılmasında ve başarısında en önemli neden olarak, bu kooperatiflerin gençlerin demokratik bir yönetim içerisinde kendi kendilerinin patronu olmalarını sağlaması gösterilmektedir (Mülayim, 2006: 116). Amerika Birleşik Devletleri Eski Başkanlarından Bill Clinton henüz başkan olmadan önce 10 Ağustos 1992 tarihli 'Italia Cooperativa' dergisinde yayınlanan bir röportajında, gazetecinin "A.B.D. de ki işsizlik sorununun çözümü konusunda bir reçeteniz var mı?" sorusuna Clinton şu şekilde cevap vermiştir:

"Evet var. 1987 yılında gençlerin kurduğu kooperatiflerin nasıl çalıştığını incelemek üzere İtalya'ya gittim. İtalya'da bu kooperatifler doğal, A.B.D ise değildir. Çünkü A.B.D de gençler, bireysel olarak kendi hesaplarına çalışmaya alışmışlardır. Ama bunu değiştirmek gereklidir. Böylece İtalya'dan kendi eyaletime döndüğümde gençlere madencilik, sağlık, sigorta, v.b. alanlarda 67 tane kooperatif kurdurdum. Bugün bu kooperatiflerde gençler bireysel değil işbirliği ile çalışıyorlar. Bu durum, A.B.D için alışılmamış gerçekten olağanüstü bir durumdur. Bugün bu kooperatifler ile yeni istihdam olanakları doğuyor. Bunlar genellikle 50 kişinin altında gençlerin çalıştığı küçük kooperatif işletmeler. Durum ne olursa olsun eğer gençler daha iyi hayat koşullarına sahip olmak istiyorlarsa, işbirliği ile çalışmaya alışmalıdırlar. Bizim özendirerek yaptığımız da budur."

Günümüzde kooperatifçilik önemli bir istihdam arttırıcı faktör olarak görülmektedir. Kooperatifler dünya genelinde 100 milyon iş imkânı sağlamaktadırlar. Bu rakam çok uluslu şirketlerin sağladığı iş imkânlarından yüzde yirmi daha fazladır. Örneğin (<http://www.ica.coop/members/member-stats.html>);

- Kanada’da kooperatifler ve kredi birlikleri 160.000 kişi istihdam etmektedirler. Quebec eyaletinde en yüksek istihdam oranı tasarruf ve kredi kooperatiflerindedir.
- Kolombiya’da kooperatif hareketi 109.000 iş imkânı sağlamak ve buna ek olarak ortak-işçi vasfına sahip 379.000 kişi işçi kooperatiflerinde istihdam edilmektedir. Bu kooperatiflerin yüzde yirmi üç’ü sağlık, yüzde on sekiz’i nakliye, yüzde on üç’ü sanayi, yüzde on bir’i finans, yüzde dokuz’u ise tarım sektöründe hizmet vermektedir.
- Fransa’da 21.000 kooperatif 700.000 kişi istihdam etmektedir.
- Almanya’da 8.106 kooperatif 440.000 kişi istihdam etmektedir.
- İtalya’da 70,400 kooperatif 2005 yılında 1 milyona yakın kişiyi işe almıştır.
- Slovakya’da Kooperatif Birlikleri 75,000 kişiye iş imkânı sağlamış olan 700 kooperatifi temsil etmektedirler.

3.2. Kadınların Ekonomik ve Demokratik Katılımı Üzerine Etkileri

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde kadınlar ekonomik boyutta önemli bir role sahiptir. Ancak kadınlar ekonomik hayata önemli etkileri olmalarına rağmen yeterince demokratik fırsatlara sahip değillerdir. Bu durum kadınların gerçek potansiyellerini göstermelerini engellemektedir. Örneğin Afrika’da kadınlar gıda üretiminin yüzde seksenini karşılamasına rağmen eğitim alma, kredilendirme, enformasyon kaynaklarına ulaşma konularında herhangi bir kurumsal etkileşime girememektedirler. Bu da sonuçta etkinliklerini zayıflatmaktadır. Geçmişte dünyada kadınların kurumsal yapılara katılımları çok daha zayıf olmasına rağmen artık günümüzde bu yapı olumlu yönde değişmektedir. Bu özellikle tarımsal kooperatiflerin vasıtası ile olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesimin fakir ve az gelişmişlik yapısını düzeltilmesinde kadınların ekonomik ve demokratik katılımı çok önemlidir (OCDC, 2007: 18).

Ülkemiz, kadınların istihdamı konusunda sorun yaşamakta olan bir ülkedir. 2006 yılında ülkemizde kadınların istihdam oranı yüzde yirmi iki iken erkekler için bu oran yüzde almış dördüttür. 2006 yılında AB’de bu oran kadınlar için yüzde elli yedi; erkekler için yüzde yetmiş birdir. Ülkemizde özellikle kırsal kesimde kadınlar ücretsiz aile işçisi niteliğinde çalışmaktadır. Kentsel alanlarda ise, piyasa ve hane sektörlerinin daha kesin çizgilerle

ayrılması, başta kırsal kesimlerden göç edenler olmak üzere kadınların işgücü piyasasına katılımını daha da güçleştirmektedir (KSGM, 2008: 13). Özellikle kırsal kesimde kadınların kuracağı tarımsal kooperatifler, kadınların ekonomiye doğrudan katılımını sağlayacak en önemli araç konumundadır. Tarımsal kooperatiflerin yaygınlaşması ile birlikte köyden kente olan göç önemli bir oranda azalacaktır.

Devletler düzenli bir biçimde kadınların kooperatif faaliyeti yapma bilincini arttırmaya çaba gösterirse bunun etkisi kayda değer olacaktır. Hindistan’da yaşanan bir örnekte 1999 ve 2002 yılları arasında devlet desteği ile gerçekleşen “Kadın Mandırası Kooperatif Yöneticilik Programı” Süt Birlikleri kapsamında oldukça başarılı olmuştur. Elli köylü kadın arasında gerçekleştirilen bu eğitim faaliyetlerinin sonuçları uzun bir süre incelenmiş ve bu incelemelere göre yerel kadınların gelirinde, kredi kullanılabilirliklerinde ve tasarruflarında önemli artışlara rastlanmıştır. Bununla bağlantılı olarak kadınların yerel yönetimlere katılımının ciddi oranlarda arttığı gözlenmiştir (OCDC, 2007: 19). Sonuçta bu örnekte rahatlıkla görebiliriz ki o bölgede ki demokrasinin gelişimi ve yerel yönetimlerin etkinliği kooperatifleşme ile artmıştır.

3.3.Sosyal Sermaye ve Güven İnşaatı Üzerine Etkileri

Sosyal sermaye; “insanların ortak amaçları için, bireyler, gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışma yeteneğidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal sermaye konusunda oldukça çok çalışma yapan Francis Fukuyama göre ise “sosyal sermaye”, insanlar arasındaki eşgüdümü ve işbirliğini teşvik eden ve içtenliğin hâkim olduğu normlar birliğidir” Fukuyama, bu normlar birliğinin itici gücü olarak “güven” unsuruna dikkati çekmekte ve gönüllü işbirliğinde güven faktörünü on planda tutmaktadır. Sosyal sermaye kavramının en önemli belirleyenleri, biçimsel veya biçimsel olmayan çalışma, sosyal dayanışma, işbirliği, ortak etkileşim, kişisel ilişkiler ve güven unsurudur (Ören, 2007: 74).

Kooperatifler toplumun köklerinden gelen, üyelerine ekonomik sistemde hisse mülkiyeti sağlayan ve bu doğrultuda karar verme yetilerini geliştirerek insanlar arasındaki bağı oluşturan yerel kurumlardır. Bu yapıların sosyal sermayenin gelişiminde ve güven artışında önemli katkıları vardır. Ayrıca kooperatifler herhangi bir etnik, politik ya da dinsel nedenlerden dolayı birbirinden kopan toplulukların yeniden bir araya gelip ortak hareket etmesine yardımcı olurlar.

Sosyal mukavele ile ilişkili önemli değerlerden “güven” belki de en esas olanıdır. Kooperatif üyeleri aynı zamanda toplumun birer parçası olduğu için, “güven” ile bireyler kısa vade de kişisel isteklerinin ve hırslarının aksine davranışlar göstererek, dengeli ve uzun süreli çıkar aşamasını garantiye

almak isterler. Eğer bir toplumda güven genel kabul görmüş bir değer değilse kooperatiflerin oluşumu bu toplumda daha önemli bir yere sahip olacaktır. Çünkü kooperatif faaliyetlerin oluşumu için gösterilen çabalar esnasında geniş yelpazede bir güven akımı doğacaktır. Kooperatiflerin başarılı olabilmesi için ortakların bir birlerine, seçtikleri yöneticilerine, kooperatifin çalışmalarını gerçekleştiren profesyonel kadrolara güven duymaları gereklidir. Bu konudaki geri bildirimler gelişirse, kooperatif faaliyet sonucunda ortaya çıkan ürün ya da hizmetin değeri de artacak dolayısıyla ekonomik ve sosyal kalkınma hedefine daha da yaklaşmış olacaktır (OCDC, 2007: 21).

Afrika'da az gelişmiş bir ülke olan Ruanda'da 1994'de yaşanan soykırımından sonra tüm ekonomik ve sosyal hayat felce uğramış bu olumsuz durumdan çıkabilmek amacıyla Dünya Kredi Birlikleri Konseyi tarafından "Kooperatif Kalkınma Projesi" devreye sokulmuştur. Kooperatif faaliyetler daha çok kredi kooperatifleri şeklinde organize olmuş bu şekilde küçük tasarruf sahiplerini kredilendirerek yerel yatırımların güçlendirilmesi ve etnik ayrımcılığın azaltılması amaç edinilmiştir. 17 pilot bölgede uygulanan bu proje gerçekten kayda değer sonuçlar vermiştir. Nitekim bu proje ile 149 Kooperatif Bankası kurulmuş bu bankalar 398,799 kişi istihdamı ile 44 Milyon Amerikan Doları mevduat ve 34 Milyon Dolar Kredilendirme gerçekleştirmiştir. İstihdam edilen personel hiçbir şekilde etnik ayrımcılığa tabi tutulmamış (Gönüllü Serbest Giriş: Evrensel Kooperatifçilik İlkesi) tüm çalışanlar eğitim dereceleri ve tecrübeleri temel alınarak işe alınmışlardır. Sonuçta bu doğal olarak ülkedeki güven ortamına, istihdama ve kayıt altındaki ekonomiye olumlu etkide bulunmuştur. Ayrıca yapılan anketlerde Ruanda Kredi Birlikleri ortaklarının ticari bankalara kıyasla kendi kooperatif bankalarına olan güveni daha yüksek olduğu gözlenmiştir (OCDC, 2007: 21).

3.4. Kriz Çözümü, Sosyal ve Ekonomik Telafi Üzerine Etkileri

Kooperatif faaliyetler bir toplumda beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan ekonomik, sosyal, siyasi kriz ortamlarında mevcut durumu iyileştirici ve belirsizlikleri giderici etkiler yapmaktadır. Bu olumlu etkileri şu şekilde özetleyebiliriz (Parnell, 2008: 16, ILO, 2008: 18):

- a. Kooperatifler bahsedilen özelliklerinden ötürü ekonomik krizlerden etkilenen toplulukların normal hayatlarına daha çabuk dönmelerini sağlayacak istihdam ve hizmet arzını diğer ticari girişimlere göre çok daha kolay ve çabuk tahsis edebilmektedirler. Ayrıca kooperatifler kriz ortamlarının getirdiği olumsuz sonuçlara diğer sermaye hareketlerine göre çok daha dayanıklıdırlar. Örneğin Finlandiya'da 1990'ların başında yaşanan bankacılık krizinde ticari bankaların çoğu iflas etmiş olmasına rağmen kooperatif bankaları yaşanan finansal krizde ayakta kalmayı başarmışlardır. Kooperatif bankaları yerel yükümlülükleri ile ilgili taahhütlerine bağlı

kalmaları; diğer ticari bankalar gibi spekülâtif operasyonlar yapmadıkları ayrıca karşılığı olmayan krediler vermediklerinden ötürü finansal krize karşı direnebilmişlerdir.”

- b. Kriz dönemlerinde zarar görme, bozulma, kayıplar yaşama ihtimalleri olan insan gruplarının, dayanıklılıklarını arttırmalarına yardımcı olur. Kooperatifler bu işlemi toplulukları kapasitelerini arttırarak, ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşmalarını sağlayacak servet birikimi sağlarlar.
- c. Kooperatifler çeşitli doğal afetlerden sonra zarar gören bölgedeki halkın tekrar barınma ihtiyaçlarına cevap verebilecek çözümler getirirler. ‘Yapı kooperatifçiliği’ vasıtası ile güçlerini birleştiren toplum üyeleri kısa zaman içerisinde yıkılan bölgelerin yeniden inşasına katkı yapabilirler.
- d. Kooperatif organizasyonu içinde kümelenmiş insan gurupları özellikle rehabilitasyon ve yeniden bütünleşme dönemlerinde seslerini daha kuvvetli çıkararak toplumlar arası iletişim çatışmalarını en aza indirecek politikalar ve stratejiler belirlenmesini sağlayabilmektedirler. Bu şekilde insan kümeleri daha bilinçli ve fikirlerinden daha emin olarak toplum içinde kendilerini gösterebilmektedirler.
- e. Devlet, her dönem tüm toplumun ihtiyaç duyduğu kamusal yatırımları karşılayabilecek finansal güce sahip olamayabilir. Ayrıca, devlet faaliyetlerinin yerini alan piyasadaki aktörler de kriz ortamlarında finansal güçlerini yitirmeleri nedeniyle kamuyu ilgilendiren hayati derecede önemli enerji, ulaşım, doğal kaynakların işletimi gibi alanlarda başarılı olamayabilir. Dolayısıyla bu durum toplumların istenmedik kargaşa ve anarşi ortamlarına sürüklenmelerine neden olabilir. Bu noktada kooperatifçilik kamununun ihtiyaç duyduğu hizmetleri karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca kooperatifler bu faaliyetleri gerçekleştirdiği esnada kamu gelirleri açısından devletin ihtiyaç duyduğu vergi geliri artışına yardımcı olmakta, kayıt dışı faaliyetlerin de kayıt altına alınmasına katkıda bulunmaktadır.

Danimarka ‘Toplum Mülkiyeti ile İşletilen Yenilenebilir Enerji Sektörü’ne sahip olması itibariyle canlı bir örnektir. Tüm dünyada durgunluk sorununun yaşanmaya başladığı 1970’lerin başında üç yerel Danimarkalı aile işbirliği yaparak bir rüzgâr tribünü kurmuşlardır. Bu işbirliği hareketi yenilenebilir enerji sektöründe dünyadaki ilk kooperatiftir. Bugün 100,000 aile ortağı ile “Middlegrunden Kooperatifi” dünyanın en büyük açık alan “rüzgâr tribünü tarlası” olarak tabir edilen işletmeye sahiptir. Ayrıca kooperatif tek başına ülkede ki rüzgâr tribünlerinin yüzde seksen’ine sahip olması ile birlikte Danimarka enerji ihtiyacının yüzde on’u

gibi önemli bir oranını karşılamaktadır. Dikkat edilirse bu büyük sektörde yatırımcıların büyük çoğunluğu ‘toplum üyeleri’, yani halkın kendisidir. Dolayısıyla sadece bu verilere dayanarak Danimarka’da demokrasinin sağlıklı işleme ihtimalinin ne derece yüksek olduğunu rahatlıklar söyleyebiliriz.

- f. Gıda krizlerinin önlenmesinde ya da ortaya çıkan gıda krizlerinin telafisinde ‘Tarımsal Kooperatifler’ en etkin çözüm odaklı kurumlardır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki Moon 2008 yılı başında International Herald Tribune ‘de çıkan bir röportajında şunları söylemiştir:

“Yarın için gıda ihtiyacımızı temin altına almak istiyorsak, eylemlerimizi küçük çiftçilerin gelişmesine yönelik desteklere odaklanmalıyız.” Röportajın devamında Ban Ki Moon Fildişi Sahili Cumhuriyetinde Birleşmiş Milletlerin desteği ile köylülerin kurdukları tarımsal kooperatiflerin ülkede ki açlık ve yoksulluk oranlarında ciddi oranlarda azaltıcı etkiler yaptıklarını ifade etmiştir.

Günümüzde hızlı nüfus artışı ve küresel ısınmanın etkisi ile gıda gereksinimlerinin karşılanması hızla zorlaşmaktadır. Bununla orantılı biçimde tarımın ve köylerin kalkındırılmasının da önemi artmaktadır. Tarımda üretici kesimin gelir seviyelerinin artması, köyden kente olan göçün bu doğrultuda azalmasıyla birlikte mevcut gıda krizinin aşılması, ekonomik durgunluğun giderilmesi, sosyal çözümlerin önlenmesi konusunda ekonomik bir örgütlenme olan kooperatifçilik önemli bir sorun giderici olarak görülmektedir.

SONUÇ

Kooperatifçilik tarih boyunca farklı isimler ile ortaya çıkmış, 19. yüzyıl sonlarına doğru ilk defa kurumsal kimliği ile dünya genelinde kabul görmeye başlamıştır. Çalışmamızda kooperatifçiliğin özünü oluşturan “işbirliği” kavramı çerçevesinde bir ülkede ekonomik ve sosyal kalkınmanın olması için toplumun ekonomik anlamda daha katılımcı olması gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle bu katılımın gerçekleştirilmesi için kooperatifçiliğin hem kurumsallığı hem de toplum tabanlı olması ile önemli bir araç olduğu anlatılmak istenmiştir.

İktisadi açıdan kooperatif faaliyetler, istihdam fırsatları, sermayenin tabana yayılması, serbest piyasanın ve rekabetin gelişimi, kayıt dışını azaltma, ekonomik krizlere dayanıklılık konularında somut faydalar sağlamaktadır. Ayrıca bir toplumun gelişiminde hayati derecede önemli olan demokratikleşme, kültürel bağların korunması, sosyal sermaye ve güvenin inşa edilmesi hususunda kooperatifçilik en etkin araç haline gelmiştir. Burada esas önemli nokta bu aracın toplumun bizzat kendi eliyle kullanmasıdır. Özellikle *“Bir ülkede demokrasi ve ekonomik kalkınmanın olabilmesi için o*

ülkede ki insanların mikro ölçekli aktif katılımlarının olması gereklidir” yaklaşımı etkin bir şekilde kooperatifçilik vasıtası ile olabilir.

Ayrıca günümüzde tüm dünyayı etkileyen finansal kriz ve gıda krizi koşulları kooperatifçiliği daha önemli ve öncelikli hale getirmiştir. Ekonomik durgunluğun devam etmesi nedeniyle işsizlik oranları gelişmiş ülkelerde dahi ciddi oranlara tırmanmaktadır. Günümüzde Türkiye’de en önemli sorun olan işsizliğin azaltılması köyden kente olan göçün önlenmesi ile yakından ilişkilidir. Bu göçün engellenmesinde kırsal kesimin kalkınmasını sağlayacak tarımsal kooperatiflerin varlığı ve gelişimi belirleyicidir. Ayrıca çalışmada belirtildiği üzere, kooperatifçiliğin istihdam yaratıcı, krizleri önleyici ve telafi edici etkisinin varlığı bugün dünyada tüm ülkelerin kooperatifçiliği destekleyici planlar yapmalarını kaçınılmaz kılmaktadır.

Belirli ilkeler ve değerler çerçevesinde şekillenmeyen, kooperatif olsun olmasın, herhangi bir organizasyonun kalıcı olması mümkün değildir. Kooperatifçiliğin gerçek kimliği evrensel kooperatifçilik ilkelerinin tüm toplum üyelerince ve ortaklarca özümsemesi ve uygulanması ile ortaya çıkacaktır. O nedenle toplumun sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek için ilköğretim ve yüksek öğretim düzeyinde kuramsal ve pratik kooperatifçilik eğitimi ayrıca kooperatifçiliğin devletçe desteklenmesi çok büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ADA, Erhan; (2002), **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Alfa Yayınları.
- AYHAN, Serap, (1993), *“Toplum Kalkınmasında Kuram ve Uygulamalar”*
Ankara Ün. Eğitim Bil. Fak. Dergisi Cilt:26, Sayı:2, s.488
- BIBBY, Andrew & SHAW; (Erişim Tarihi: 03.09.2008) Linda, *“Making a Difference – Co-operative Solutions to Global Poverty”*,
http://www.adb.org/documents/policies/poverty_reduction/Poverty_Policy.pdf s.15
- BİLİR, Mehmet; (2003), *“Köy Enstitüleri Sisteminde Toplum Kalkınma Süreci”*, **Muğla Ün. Sosyal Bil. Ens. Dergisi** Sayı:10, s.5
- DOĞAN, Adem; (2005) *“Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”*, **Erciyes Ün. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Dergisi**, Sayı 25, s.4
- ERDOĞMUŞ, Nihat; (1999) *“Kişilerde İç Çatışma Nedeni Olarak Rekabet-İşbirliği İkilemi”*, **Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi**, No 1, s.47
- GIBSON, Ryan; (2005) *“The Role Of Co-operatives in Community Economic Development”* **RDI Working Paper, Brandon University**, ss.3-6
- International Labour Organization; (2008) *“ILO and Cooperatives”*, **EMP/COOP- Coop News** No:2,
<http://www.ilo.org/dyn/empent/docs/F286194423/2008-2-coop-news.pdf>

- International Cooperative Allians, <http://www.ica.coop/members/member-stats.html> (Erişim Tarihi: 06.03.2009)
- KEYMAN, Fuat; (2004) “*Sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve Türkiye*” **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, No 4
- KOÇ, Hakan; (2001) **Kooperatifçilik Bilgileri**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- KOÇ, Hakan; (2006) “*Türkiye’de kooperatifçiliğin Temel Sorunları*”, Gazi Ün. Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konuşma Metni www.koop-mer.gazi.edu.tr/konusma.pdf (Erişim Tarihi: 08.02.2009).
- MİSER, Rıfat; (1999) “*Kalkınma, Toplum Kalkınması Yöntemi ve İnsanın Gelişimi*”, **Ankara Ün. Eğitim Bil. Fak. Dergisi** Cilt:32, Sayı:1-2, s.102.
- MÜLAYİM, Z. Gökalp; (2006) **Kooperatifçilik**, Ankara, Yetkin Yayınları.
- MÜLAYİM, Z. Gökalp; (2006) **Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik**, Ankara, Yetkin Yayınları.
- PHILIP, Kate; (2003) “*Co-operatives in South Africa: Their Role in Job Creation and Poverty Reduction*” http://www.sarpn.org.za/documents/d0000786/P872-Co-ops_October2003.pdf (Erişim Tarihi: 7.10.2008).
- PARNELL, Edgar; “*The Role of Cooperatives and other Self-Help Organizations in Crisis Resolution and Socio-Economic Recovery*” <http://www.ilo.org/dyn/empent/docs/F1853251229/Coopcri1.PDF> (Erişim Tarihi: 12.12.2008).
- OCDC (Overseas Cooperative Development Council), “*Cooperatives: Pathways to Economic, Democratic and Social Development in The Global Economy*” http://www.chfhq.org/files/5891_file_Final_Pathways_paper_Web_version.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2008)
- ÖZCAN, Orhan; (2007) “*Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖREN, Kenan; (2007) “*Sosyal Sermayede ‘Güven’ Unsur ve İşgücü Performansına Etkisi*”, **Kamu-İş**; Cilt: 9, Sayı: 1, s.74.
- STIGLITZ, Joseph; (2004) “*The Role Of Cooperatives in Globalization*” Conference The Culture of Development, **Globalisation and Cooperative Enterprise Working Paper** No:9 Genoa Italy
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü; (2008) “*Politika Dokümanı Kadın ve Ekonomi*”, Ankara, <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/ekonomi.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2009)